

NIVES MAJNARIĆ-PANDŽIĆ

*Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet u Zagrebu
D. Salaja 3
41000 Zagreb*

NOVI NALAZ POJASNE KOPČE TIPA LAMINCI IZ SISKA

UDK 903.2:739.5 »-00« (497.13)

Izvorni znanstveni rad

U članku se objavljuje slučajni nalaz pojasne kopče tipa Laminci. Ponovo se raspravlja o tom tipu rasprostranjenom u sjevernoj Jugoslaviji, nadopunjuju se zaključci M. Babeša, raspravlja o odnosu prema nalazu iz Jarka u Srijemu, te o kronologiji kopči i njihovoj pripadnosti nošnji kasnolatskog stanovništva na području između Dunava, jugoistočnoalpskog preprostora i sjevernog Balkana sa središtem u Posavini.

Prije desetak godina nađena je u Sisku, s jedinim podatkom »kod Silosa«, izvrsno sačuvana kopča tipa Laminci koja je upravo temom ovog teksta.¹ Bez tragova patine, kao i ostali sisački nalazi koji su potkraj prošlog stoljeća prispjeli u Arheološki muzej u Zagreb s podatkom »iz jaružanja Kupe sa strane Segestice«, potječe i ova nova kopča gotovo posve sigurno iz vode. Međutim, njezin malo bliži nalazišni podatak smješta je na sam vrh Pogorelca, jer je upravo nasuprot njemu podignut na lijevoj obali Kupe današnji monumentalni silos. Kopča o kojoj će dalje biti riječi drugi je nalaz pojasne laminačke kopče, jer se jedna neobjavljena čuva odavno u AMZ, također izjaružana iz Kupe te zajedno s drugim latenskim fibulama i ostalim nalazima oružja i nošnje iz Siska predstavlja ostavštinu protohistorijske Segestike.²

Kopča koju ovdje objavljujem (T. 1 i 2) izrađena je poput svih laminačkih kopči od željezne ovalne ploče s kukicom za zakapčanje na prednjoj strani, prevučene oblogom od brončanog lima s gornje strane. Lim, izrezan prema dimenzijama željezne pod-

*Crtež je izradio Krešimir Rončević, na čemu mi najsrdačnije zahvaljujem.

1. Kopča je u vlasništvu Davora Purića iz Zagreba, koji mi ju je ljubezno stavio na raspolaganje za objavu, na čemu mu najljepše zahvaljujem.

2. N. Majnarić-Pandžić, *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu*, Vinkovci, 1970, 65, T. XXX, 2, 7-8; T. LV, 1-6; T. LVI, 7.

3. Č. Truhelka, Prehistoričko grobište u Donjim Lamincima, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 13, Sarajevo, 1901, 16 i d. s detaljnim opisom tehnike izrade.

loge, pričvršćen je sa 8 većih kalotastih glatkih brončanih zakovica (jedna malo manjih dimenzija), a dodatni, cjevasto oblikovan i preko rubova željezne podloge previnuti lim učvršćuje oblogu na duljim stranama. Uzduž limene obloge iskucano središnje pojačanje, ujedno dio ukrasa, sastoji se od dva paralelna obla rebra koja zatvaraju izduženo pačetvorinasto polje; sredinom tog polja teče rebro trokutastog presjeka, danas popucalo po dužini. Ukas brončane obloge čine: uz dulje rubove plitkim ubodima izvedene girlandice, a na kraćim stranama četiri, odnosno pet plastičnih koncentričnih kružića obrubljenih i međusobno tangentalno spojenih istim ubodima. Prednji kraj limene obloge završava troprutom plastičnom trakom. Iz željezne podloge na prednjoj je strani iskovana kukica za zatvaranje pojasa, a na stražnjoj je strani ploča raskovana i previnuta u jezičasti držač. U njemu leži spojnica od željezne žice koja drži okov samog pojasa, izrađen prema istom principu obavijanja željezne jezgre brončanim limom. Brončana je obloga tu nemarno i s velikim porubom prevučena i pričvršćena zakovicama. Osim velikih kalotastih - primarno četiri - zakovica i tu su iskucana tri plastična koncentrična kružića, dvopruti i tropruti plastični porub i po jedna dvopruta plastična girlanda. Vidljive su stare reparature na ploči kopče izvedene kao raskovane željezne spojnice za koje su odozgo, kao i za sve ostale zakovice, s gornje strane izbušene rupice. Dužina pojasne kopče s trnom 22,5 cm, ukupna dužina s okovom 28 cm, širina ploče 12,4 cm, širina okova 6,5 cm, dužina 5 cm.

U Sisku je, kako sam već spomenula, ranije nađena najveća dosad poznata laminirana pojasna kopča (veličina same ploče, jer nije sačuvan i okov za pojas, iznosi 25 na 18 cm). Također izvađena jaružanjem iz Kupe, ta je ploča sačuvala brončanu oblogu zlaćane boje, pa je poradi toga prije u literaturi krivo navođena kao platirana zlatnim limom.⁴ Ta je pojasna kopča posve plosnata, dok je naša iz blizine Silosa lagano našušćena. Prema konstrukciji, vidu ukrašavanja brončane obloge, a osobito zbog istovjetno iskucanog okvirnog i pačetvorinasto izduženog pojačanja posred ploče, obje su sisačke kopče toliko srodne da ih treba pripisati istoj radionici. Inače se obje sisačke pojasne kopče razlikuju stilom ukrasa od pojasnih kopči nađenih u Lamincima, o čemu će još biti riječi.

Sintezno i najopširnije dosada o kopčama tipa Laminci pisao je M. Babeš.⁵ Obradio ih je u okviru šireg razmatranja o kasnolatskim pojasnim pločastim kopčama jugoistočne Evrope u koje je uključio i rumunjske i ukrajinske nalaze. Kartirao je sve njemu poznate nalaze i pripisao ih dvjema različitim nošnjama: dakogetske na području Rumunjske i keltsko-ilirskoj u Jugoslaviji. S obzirom na konstrukciju za pričvršćivanje pločaste kopče s okovom za kožnati pojas, razlikuje Babeš tip I i II: prvi sa šarnirskom konstrukcijom, a drugi s jednostavnijim načinom spajanja pomoću jednostavne željezne žičane petlje provučene kroz jezičasti raskovani preklop šireg kraja pojasne kopče. M. Babeš smatra da sve pafte⁶ iz Jugoslavije pripadaju tipu Laminci, pa među njima navodi i znameniti nalaz iz Jarka u Srijemu.⁷ Međutim, smatram da jaračka pojasna kopča ne bi mogla biti ovdje uvrštena. Nema, naime, za laminirani tip uobičajen

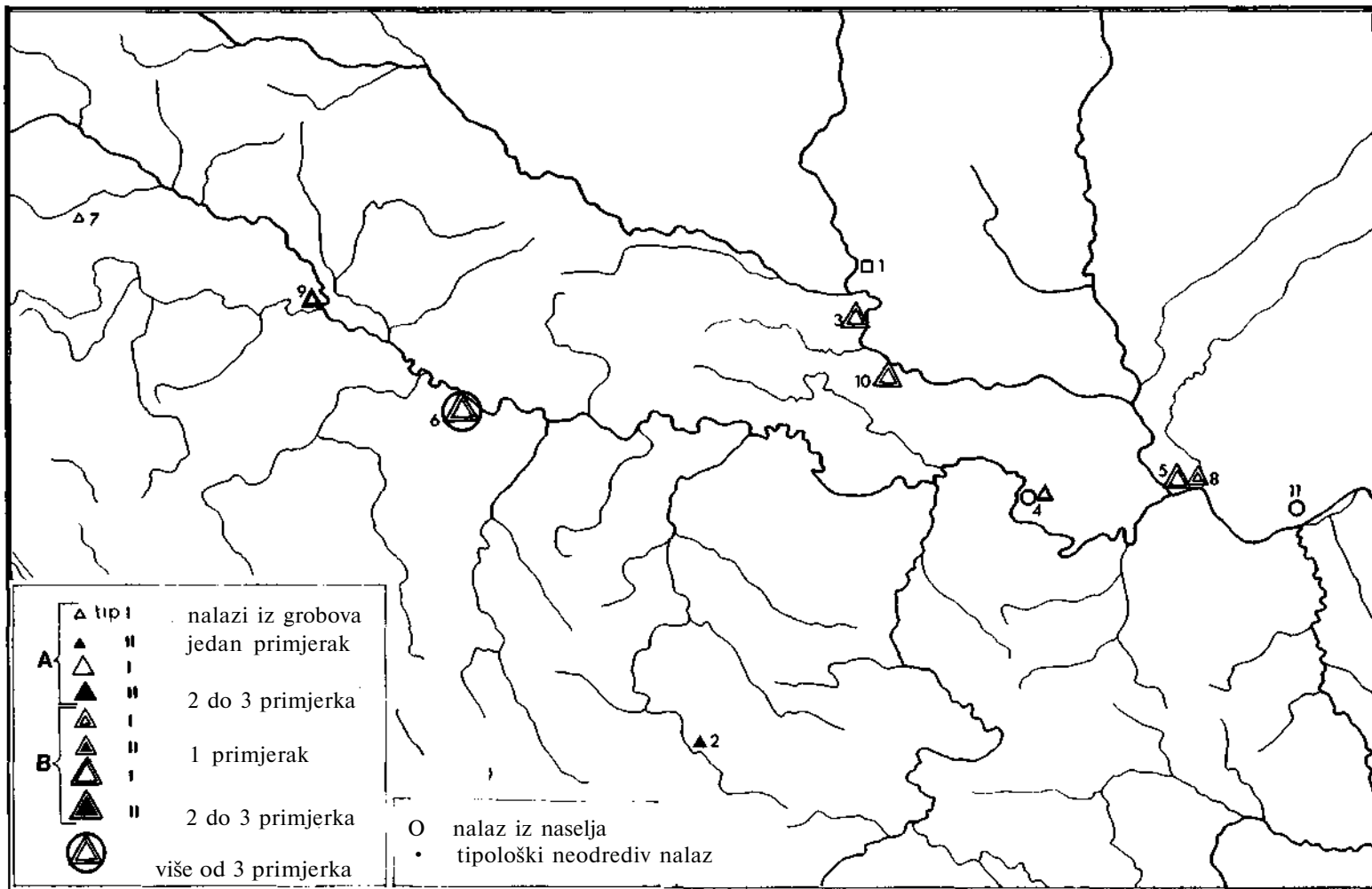
4. N. Majnarić-Pandžić, Kasnolatski keltski grobovi iz Sotina, *Vjesnik AMZ*, VI-VII, Zagreb, 1972-73, 65, nota 39.

5. M. Babeš., *Paftalele Latene tirzii din sudostul Europei*, *ȘCIV* 34/3, 1983, 196-221.

6. Naziv pafte za ove specifično oblikovane pojasne kopče spomenuo je prvi C. Truhelka u objavi

nalaza iz Laminaca (nota 3), a isti je naziv prihvatio J. Todorović u relevantnim tekstovima; ovdje se tim terminom, koji odgovara i nazivu u rumunjskom jeziku, služimo kao jezičnom varijacijom,

7. J. Brunšmid, *Srebrni nakit latenskoga doba iz Jarka kod Mitrovice*, *Vjesnik HAD*, VI, Zagreb, 1902, 84 i d.

Karta rasprostranjenosti pojasnih kopči tipa Laminci u južnoj Panoniji

jenu konstrukciju, tj. osnovnu ploču od debljeg željeznog lima obloženu brončanim ukrasnim limom, već je vješto iskucana od komada debljeg srebrnog lima, bez ikakve podloge. Dok su sve ostale laminačke kopče ravne, jaračka je skladno i naglašeno naučena. Doduše, stilski, oblikom i osnovnom koncepcijom, ali i pojedinim detaljima ukrasa odgovara laminačkim paftama, a ujedno im je i suvremena, kako svjedoče u Jarku uz nju nađene srebrne astragalne kasnolatenske fibule (tipa Jarak). Za jaračku pojasnu kopču zasada nemamo analogija, a nalaz u cijelosti svakako predstavlja luksuznu garnituru i blizak je đlačkoj nošnji.⁸ Gotovo je posve sigurno riječ o grobnom nalazu, jer J. Brunšmid spominje s istog mjesta i ulomke brončanog posuđa (dno tokarene kaserole i dršku simpuluma), pa bi se tako jarački nalaz mogao povezati sa slično opremljenim kasnolatenskim grobovima iz Karaburme ili Zmajevca u Sotinu.⁹ Svakako treba potcrtati da su pojasna kopča koju ovdje objavljujem, kao i druga neobjavljena iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, koncepcijom ukrasa na brončanoj oblozi vrlo srodne jaračkoj kopči. Nevjesto i znatno skromnije ponovljena je na sisačkim primjercima osnovna kompozicija s jaračke kopče: rebrasto pojačanje duž sredine i uz rubove razmještene polukulataste zakovice. Kod jaračke, i sisačke pojasne kopče nemaju šarnirsku konstrukciju za pričvršćivanje pojasnog okova, nego jednostavni preklop za provlačenje metalne spojnice.

Babeš. navodi da su u Jugoslaviji nađene samo pafte njegovog tipa I, tj. sa šarnirskom konstrukcijom,¹⁰ ali upravo naši primjerci iz Siska to opovrgavaju, jer prema konstrukciji pričvršćivanja za pojas pripadaju Babegovom tipu II, kao i jaračka pojasna kopča. Nažalost, brojni su jugoslavenski primjerci neobjavljeni a dio ih je i oštećen, pa se pripadnost tipu s obzirom na pričvršćivanje na remen ne može, ili ju je teže odrediti.¹¹ Babeš. je dalje podijelio laminačke kopče u varijantu A, izduženo ovalnu, u pravom smislu tip Laminci, i varijantu B, izduženo četvrtastog, katkad lagano trapezoidnog oblika, kakva se susreće u grobljima Skordiska.¹² Varijanta A rasprostranjena je južnije, uz Savu, i bila bi dio tamošnje domaće latenizirane nošnje; pripadala bi dakle panonsko-ilirskom stanovništvu. Babeš. je inače prihvatio Todorovićeve i moju hipotezu da je riječ o autohtonom porijeklu laminačkih pafti i njihovoj povezanosti s autohtonom panonsko-ilirskom tradicijom, odakle je kao varirani oblik, tj. Babegova varijanta B preuzeta i u kasnolatensku nošnju Skordiska.¹³ Međutim, u prilog autohtonom porijeklu kopči nisu se u posljednjih 20 godina pojavili novi argumenti.

Na groblju Skordiska u Karaburmi nađene su u kasnolatenskim grobnim cjelinama tri pojasne kopče tog tipa: u grobovima 14, 39 i 110.¹⁴ Pokušamo li te grobne inventare odrediti kao pripadajuće muškim ili ženskim ukopima, nailazimo na stonovite teškoće. Karaburma je, naime, obilježena u svim fazama svog trajanja izrazitim ratničkim grobovima — oninja s još ranolatenskim obilježjem, zatim izrazitim srednjo-

8. R. Rašajski, *Đlačka srebrna ostava iz Kovina, Rad vojvođanskih muzeja*, 10, Novi Sad, 1961, 7 i d. uvjerljivo je astragalne fibule odredio kao predstavnik đlačke kasnolatenske nošnje. Donosi i njegovu kartu rasprostranjenosti, *ibid.* str. 15, ali na njoj začudo ne bilježi nalaz iz Jarka.

9. J. Brunšmid, o. c. - J. Todorović, *Praistorijska Karaburma I*, Beograd, 1972, T. III, XXVII-XIX, XXXII. - N. Majnarić-Pandžić, o. c. T. I-III.

10. M. Babeš, o. c. 220, Fig. 10.

11. *ibidem*, na Babešovoj karti rasprostranjenosti većina jugoslavenskih nalaza označena je kao nesigurna prema tipu i kontekstu, što ćemo nastojat popuniti u priloženoj karti i popisu nalazišta.

12. M. Babeš, o. c. 210-212. - Riječ je o grobljima Skordiska na Karaburmi i u Sotinu - Zmajevcu te o Dalju.

13. M. Babeš, o. c. 211, nota 28. - J. Todorović, *Kelti u jugoistočnoj Evropi*, Beograd, 1968, 62. — N. Majnarić-Pandžić, o. c. 65.

14. J. Todorović, *Praistorijska Karaburma*, I, T. V, XV i XXXII.

latenskim i napokon kasnolatenskim bojnim garniturama. Ukupno je registrirano 30 izrazitih ratničkih grobnih inventara. Ženski su grobovi znatno teže određivi, pogotovo kada su grobu pridodani jedino prilozi keramičkog i brončanog posuda. Naše se pojasne kopče nalaze u sva tri primjera u grobovima koji sadrže posude, fibule, narukvice i nožić. U grobu 110 priložena je astragalna fibula s analogijom u kovinskoj srebrenoj ostavi.¹⁵ Uz paftu Babešove varijante B priložena je visoka jajolika kasnolatenska urna, terina, željezna narukvica prebačenih krajeva, željezni nožić i držak simpuluma Pescate tipa. U grobu 39 bogati prilozi keramičkog posuda (uz terinu dvije zdjele, jedna djelomično u funkciji recipijenta za paljevinu pokojnika, kasnolatenski grublji lonac) te brončane fibule i uska pačetvorinasta pojasna kopča. U grobu 14, opet uz paftu karakteristične kasnolatenske željezne narukvice s raskovanim proširenjem na kolutu te proširenim i prebačenim krajevima, otkriveni su ulomci još jedne spiralne brončane narukvice ili vitice za kosu, zdjelica i mali ukrašen nožić. Sva bi tri groba trebala prema sastavu inventara biti ženska, a tome nikako ne proturječe prilozi malih noževa, kako svjedoči sigurno ženski kasnolatenski grob 15 s astragalnim pojasom tipa Beograd i vjerojatno isto ženski grob 18 sa tri narukvice, dvije zdjele i nožićem.¹⁶ S obzirom na to da na Karaburmi nisu provedene antropološke analize ostataka spaljenih pokojnika, to će sigurnost interpretacije navedenih grobova kao ženskih ostati nedokazana do novih nalaza i analiza.¹⁷

U kasnolatenskim grobovima na Zmajevcu u Sotinu nađene su dvije pojasne kopče tipa Laminci, obje varijante B. Jedna od koje je sačuvana samo brončana oplata potječe iz razorenih grobova, a druga, vrlo oštećena, ali s ostacima konstrukcije na šarnir iz bogatog groba I.¹⁸ Taj bi se grob, s ostacima spaljenih kostiju pokopanih u brončanom vedru, mogao interpretirati kao dvojni grob, prema prijedlogu D. Božića koji laminačke kopče vidi također kao dijelove ženske nošnje.¹⁹

Kao što smo imali ispravak za Babegovu tvrdnju da se na području Jugoslavije susreće samo njegov tip I kopči tipa Laminci i pokazali da se susreće u nekoliko navrata i njegov tip II, tako imamo i opaske o rasprostranjenosti, odnosno pripadnosti varijanta. Već u samim Lamincima zapažamo zapravo obje Babegove varijante: trbušasto ovalnu²⁰ i izduženu kakva se bliži četvrtastom obliku.²¹ No svim laminačkim primjercima (ukupno 10, a reproducirano 7) zajednički je ukras lukova ili girlandi te istaknutih kalotastih ukrasa. Miješanje obiju varijanti, a ne njihovu strogu odvojenost, zapažamo i inače: tako na sigurnom području Skordiska, na naselju na Gomolavi, nalazimo opet jednu pravu varijantu A²², što govori u prilog tome da su obje varijante bile poznate na cijelom području, s time da je u nošnji na području Skordiska bio izrazitiji ukus za varijantu B. Nažalost, predmnijevana pojasna kopča sa Židovara²³ u takvom je stanju

15. ibidem, T. XXXII, grob 110, si. 5. - R. Rašajski, o. c. T. I, 1 i 4.

16. J. Todorović, o. c. T. VII, 1-5, T. VII, 1-5.

17. D. Božić, Kasnolatenski astragalni pojasevi tipa Beograd, *Starinar* 32, Beograd, 1981, 47 i d. - Idem, Relativna kronologija mlađe željezne dobe u jugoslovanskom Podonavju, *Arheološki vestnik* 32, Ljubljana 1981, 322, nota 112 ne sumnja u pripadnost kopči tipa Laminci ženskoj nošnji.

18. N. Majnarić-Pandžić, o. c. T. I, 9 i T. V, 6.

19. D. Božić se, oslanjajući se na iskustva iz srednje Evrope i nova saznanja dobivena iz antro-

poloških analiza spaljenih pokojnika iz sistematski otkopanog groblja u Dobovi, odlučio da i grob I iz Sotina protumači kao dvojni: vidi D. Božić, Relativna kronologija (nota 17), 321.

20. Č. Truhelka, o. c. T. I, 1-3 i T. II, 1.

21. ibidem, T. II, 2-3.

22. Š. Nad, Zaštitno iskopavanje na Gomolavi kod Hrtkovaca, *Rad vojvodanskih muzeja*, 9, Novi Sad, 1960, 112 i d., pl. XI, 9.

23. B. Gavela, *Keltski opidum Židovar*, Beograd, 1952, 19, si. 14.

da se o njoj ne može govoriti u pogledu tipološke valorizacije, a za kopču iz Apatina imamo jedini spomen kod Todorovića, također bez ikakve mogućnosti vrednovanja.²⁴

U Lamincima, kao i u drugim već spominjanim kasnolatenskim grobljima, poput Karaburme i Sotina, ističu se ratnički grobovi sa željeznim kopljima, noževima, okruglim umbom štita i ostrugama; ali i grobovi s brončanim rimskim posuđem te brojnim nakitom, brončanim i srebrnim: kasnolatenskim fibulama, među njima jednom varijantom srodnom astragalnim fibulama, kakve znamo iz Jarka i istočnije u Vojvodini²⁵; k tome, ističu se ulomci specifično pletenih srebrnih lančića tipičnih inače za đaćki transilvanski krug²⁶; slijede razni tipovi ranocarskih fibula, kao one sa dva dugmeta na luku (Garbschov tip A 237a), snažno profilirane i »T« fibule sa spiralnom konstrukcijom – sve oblici fibula dobro poznati i iz Siska.²⁷

Najjužniji dosad poznati nalaz laminačke kopče potječe s Balkana, iz Breze sjeverno od Sarajeva.²⁸ Tu je V. Paškvalin otkopao nekoliko kasnolatenskih paljevinskih grobova s osebujnom grobnom konstrukcijom. Među nalazima ističu se brojem željezna koplja i noževi, a u blizini groba 2 (s mogućnošću da mu pripada) otkrivena je i jedna pafta tipa Laminci.²⁹ Prilično je dobro sačuvana; sredinom brončane oplata teče uzdužni niz od četiri kalotaste zakovice ukrašene urezima na način sličan ukrašavanju na pojasnoj ploči u Jarku. Sačuvan je i ukras izveden kao plastični luk uz duži rub kopče. Ona inače konstrukcijom posve odgovara laminačkom tipu. Objava ove kasnolatenske nekropole, koja je najavljena u skoro vrijeme, objasniti će sredinu u kojoj je nošena ta pojasna kopča, zasad osamljeni balkanski nalaz.

U najsigurnijim nalazišnim okolnostima, tj. u sistematskim iskopavanjima, otkriven je najzapadniji nalaz pojasne kopče tipa Laminci u nas, u Novom mestu u Beletovom vrtu u grobu 180. Češće objavljivana, ta je kopča posvema nalik na laminačke primjerke i sigurno je ovisna o istim radionicama.³⁰ Uz nju su nađene dvije brončane fibule i tipični kasnolatenski latobičanski pokal te fragment narebrene trbušaste posude.³¹ Obje su fibule vrlo oštećene, ali na jednoj je vidljivo da predstavlja rani tip krilaste fibule (Almgren, tj. Garbsch A 238a), oblika poznatog od jugozapadne Panonije i južnih dijelova Norika do Gornje Italije.³² Takve su fibule poznate i iz Siska iz Augustova vremena.

Vidljivo je da u Jugoslaviji prevladavaju grobni nalazi pojasnih kopči tipa Laminci, od ukupno 25 primjeraka 22 su iz grobova, a dva ili tri iz naselja. U tom se

24. J. Todorović, *Kelti u jugoistočnoj Evropi*, str. 62.

25. J. Brunšmid, o. c. - R. Rašajski, o. c.

26. Č. Truhelka, o. c, 26, si. 31. - D. Popescu, *Objets de parure Gêto-Daces en argent, Dacia 7-8*, București, 1941, 183. i d. - K. Horedt, *Die Daker in Rumänien und ihre Silberarbeiten. Apulum, XII*, Alba Iulia, 1974, 60. i d., na str. 68-69 uspostavlja vremenski slijed pojedinih tipova kasnolatenskih fibula. Nažalost, zbog pomanjkanja zatvorenih cjelina, u nas je zasada takva podjela neizvediva.

27. Č. Truhelka, o. c. 24, si. 15-22.

28. V. Paškvalin, »Kamenjača«, Breza kod Sa-

rajeva - mlađeželjeznodobna i rimska desitijatska nekropola, *Arheol. pregled*, 17, Beograd, 1975, 57-62.

29. Zahvaljujem najbolje kolegi Paškvalinu što mi je dao osnovne podatke o nalazu i izgledu pojasne kopče iz Breze koja je inače neobjavljena.

30. T. Knez, *Keltske najdbe iz Novega mesta*, Novo Mesto, 1977, T. 13.

31. Najbolje zahvaljujem kolegi Knezu što mi je ljubezno stavio na raspolaganje crteže neobjavljenog groba 180 iz Beletovog vrta.

32. E. Patek, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien*, *Diss. Pann.* II, 19, Budapest, 1942, 82. - R. Košević, *Antičke fibule s područja Siska*, Zagreb, 1980, 20.

pogledu naši nalazi razlikuju od onih u Rumunjskoj, gdje je odnos primjeraka nađenih u naseljima i grobovima približno jednak.³³ Inače brojem od 25 nalaza područje sjeverne Jugoslavije prednjači pred Rumunjskom.³⁴

Babešovi zaključci i dalje se pokazuju točnima, s korekcijom da je i u nas rasprostranjen njegov tip II (bez šarnirske konstrukcije) te je, dakle, naše područje poznavalo obje konstrukcije zastupljene u Rumunjskoj. Time se teren u sjevernoj Jugoslaviji nameće kao zaista matično područje pojasnih kopči tipa Laminci nošenih u kasnolatenškoj nošnji kako panonsko-ilirskih etničkih grupa, tako i Skordiska. U prvih zaista preteže varijanta A, a u drugih varijanta B, ali smo vidjeli da su obje varijante poznate i na istočnom i na zapadnom području južne Panonije. Što se tiče ukrašavanja brončanih oplata na kopčama, možemo uočiti dvije osnovne koncepcije: onu s kombinacijom lukova, girlandi i kalotastih ispupčenja - sve u raznim varijacijama i sa željom da se ukraši cijela površina - i drugu koncepciju kojoj pripadaju kopča iz Jarka, obje sisačke i ona iz Breze, gdje je ukras koncentriran na markiranje središnjeg rebra okruženog funkcionalnim, ali ukrašenim kalotastim zakovicama. Eventualni ukras girlandama, kao na našem sisačkom primjerku ili u Brezi, igra posve podređenu ulogu.

Obje sisačke kopče potječu najvjerojatnije iz grobova protohistorijske Segestike kojima pripisujemo i druge kasnolatenške nalaze izjaružane iz Kupe, pogotovo latenske fibule, ulomke oružja i pojasnih kopči.³⁵ Podatak da je naša kopča izvađena kod Silosa indicira da je groblje moglo ležati na vrhu pogorelačkoga »poluotoka«. Pogorelec, na koji se već odavno locira kasnohalštatsko i latensko naselje *Segestica*,³⁶ nije bio nikada sustavno istraživano, ali je prilično nalaza stiglo u Arheološki muzej u Zagreb i čeka na objavu. Etnički je kasnoaltensko stanovništvo Segestike u ovom času vrlo teško opredijeliti, ali može se pretpostaviti da su to bili *Colapiani* ili *Segestani*, koji su uz opće kasnolatenške oblike nakita, oružja i nošnje čuvali i neke svoje osobitosti, a u posljednjim desetljećima pr. Kr. sve više sudjelovali u trgovini sjeveroitalskom robom i bili ujedno njezini konzumenti.³⁷ Dakako da je pogodovao i geografski položaj Segestice na magistralnoj vojno-trgovačkoj prometnici koja je od Akvileje preko Emone vodila u Sirmij. Sigurno je da se velikim dijelom trasa te antičke ceste poklapa s predrimskim komunikacijama. Tok Save igrao je tu vitalnu ulogu, a vidimo da su se roba i kulturni utjecaji širili i u suprotnom pravcu, od istoka prema zapadu. U tom pogledu mogli bi se razumjeti luksuzni srebrni nakit, kao onaj u Jarku, brojni nalazi đaćke keramike u

33. M. Babeš, o. c., 219.

34. ibidem, 212, Fig. 10. - Grupu pojasnih kopči koje Babeš, pripisuje Bastarnima ovdje ostavljamo po strani.

35. Vidi bilješku 2.

36. J. Šašel, *PWRE Suppl.*, XIV, 723-724. - Na Pogorelcu je sondirao VI. Tkalčić i sumarno izvjestio u listu *Obzor* LIII iz 1912. g. br. 214 i 215, ali to se izvješće teško može koristiti za konkretne zaključke. - U AMZ se čuva ponešto halštatske i latenske keramike koja potječe s Pogorelca. - Prema latenskim nalazima može se zaključiti da je protohistorijsko naselje Segestica sigurno živjelo u srednjem i kasnom latenu.

37. O tome svjedoče dvije palmetaste pojasne

kopče, a sigurno je i dio rimskog brončanog posuda nađenog u Sisku nabavljen još u vrijeme življenja u kasnolatenškoj Segestici. - J. Werner, Aquileia-Velem-Hrazany, Palmettenförmige Gürtelschliessen aus pannonischen und boiischen Oppida, *Alt-Thüringen*, 6, 1962-63, 428 i d. Abb. 2, 9-10. - A. Radnóti, Die römischen Bronzegefäße von Pannonien, *Diss. Pann. Ser. II*, 6, Budapest, 1938. - V. Hoffiller, Antikne bronsane posude iz Hrvatske i Slavonije u Narodnom muzeju u Zagrebu, *Vjesnik HAD*, NS 7, 1903/1904, 98 i d. - I. Bojanovski, Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, IV Rimska cesta Siscia - Sirmium i njena topografija, *Godišnjak CBI* 22, Sarajevo, 1984, 146-245.

Srijemu, posebice na Gomolavi³⁸, ali i srebrni pleteni lančići kao oni spomenuti iz Donjih Laminaca ili Psarjeva.³⁹ Općenito latenizirana nošnja na području sjeverne Jugoslavije obilježena je u kasnom latenu i buđenjem nekih starih autohtonih oblika⁴⁰, a najkasnije u Augustovoj epohi i živim organiziranim doticajima s italjskim svijetom. U 1. st. pr. Kr. zbili su se, kako sam upravo napomenula, višestruki kontakti s čakim krugom. Stvorila se, ukratko, na tlu južne Panonije materijalna i duhovna kultura, nažalost još nedovoljno sagledana, šarolika i kompozitna koja je sa svoje strane utkala važne niti u tkivo ranoprovincijalne panonske civilizacije.

38. Vidi bilješku 7. - B. Jovanović, Značenje čakke keramike na naseljima Skordiska u Podunavlju, *Starinar*, N. S. XXVIII-XXIX, Beograd, 1979, 9 i d. - B. Jovanović - M. Jovanović, *Gomolava, naselje mlađeg gvozdenog doba*, Novi Sad - Beograd, 1988. - R. Rašajski, o. c. 14. - M. Babeš, L'unité et la diffusion des Gêto-Daces a la lumière des documents archéologique. . . , *SCIV*, 30, 3, 1979, 327 i d., posebno 345, fig. 5.

39. Vidi bilješku 26. - Z. Vinski, Der Silberfund von Gornje Psarjevo, *VAHD*, LVI-LIX/2 (*Abramićev zbornik*, II), Split, 1959, 74. i d. T. VIII.

40. S. Gabrovec, Kronologija čelad negovskega tipa, *Situla*, 8, Ljubljana, 1965, 184. - D. Božič, *Kasno-latenski astragalni pojasevi tipa Beograd*. - M. Guštin, *Kelti i njihovi suvremenici na tlu Jugoslavije*, Ljubljana, 1984, 40.

POPIS NALAZIŠTA POJASNIH KOPČI TIPA LAMINCI

1. APATIN, Bačka, jedan primjerak; neobjavljen; čuva se u Gradskome muzeju u Somboru. Navodi J. Todorović, *Kelti u jugoistočnoj Evropi*, Beograd, 1968. 62.
2. BREZA, Bosna, jedan primjerak iz kasnolatenskog groblja, grob 2(?); neobjavljen; čuva se u Zemaljskome muzeju u Sarajevu. Podaci o groblju V. Paškvalin, »Kamenjača«, Breza kod Sarajeva - mladeželjeznodobna i rimska desitijatska nekropola, *Arheološki pregled*, 17, 1975, 57-62.
3. DALJ, istočna Slavonija, dva primjerka iz nesustavno kopane latenske nekropole; neobjavljeno; čuva se u AMZ. Tip I, varijanta B.
4. GOMOLAVA kod Hrtkovaca, Srijem, jedan primjerak iz kasnolatenskog naselja; čuva se u Vojvodanskome muzeju u Novom Sadu. Š. Nad, Zaštitno iskopavanje na Gomolavi kod Hrtkovaca, *Rad vojvođanskih muzeja*, 9, 1960, 128, pl. 11/9. Tip I, varijanta A.
5. KARABURMA, Beograd, tri primjerka iz kasnolatenskih grobova sustavno kopane nekropole (grobovi 14, 39 i 110); čuvaju se u Muzeju grada Beograda. Tip I, varijanta B. J. Todorović, *Praistorijska Karaburna 7*, Beograd 1972.
6. LAMINCI DONJI, sjeverna Bosna, deset primjeraka iz razorenih kasnolatenskih grobova; čuvaju se u Zemaljskome muzeju u Sarajevu. Č. Truhelka, Prehistoričko grobište u Donjim Lamincima, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 13, 1901, 16 i d. T. I—II. Tip I, varijante A i B.
7. NOVO MESTO, Beletov vrt, Dolenjska, jedan primjerak iz groba 180 iz sustavno otkopane kasnolatenske i ranorimske nekropole; čuva se u Muzeju Dolenjske u Novome Mestu. T. Knez, *Keltske najdbe iz Novega mesta*, Novo Mesto, 1977, T. 13. Tip I (?), varijanta A.
8. ROSPI ČUPRIJA, Beograd, jedan primjerak iz groba 33 iz sustavno otkopane kasnolatenske nekropole; čuva se u Muzeju grada Beograda. J. Todorović, *Inventaria archaeologica* (YU), fasc. 6, Bonn, 1963, Y 55, Tip I, varijanta B.

9. SISAK,* zapadna Hrvatska, dva primjerka izvađena iz Kupe pri vrhu Pogorelca (?). Iz razorenih grobova (?) Tip II, varijanta A. Neobjavljeni primjerak u AMZ, ovdje objavljeni u privatnom vlasništvu. Tip II, varijanta A.
10. SOTIN, Zmajevac, istočna Slavonija, dva primjerka iz nesustavno otkopanih kasnolatskih grobova; čuvaju se u AMZ. N. Majnarić-Pandžić, Kasnolatski keltski grobovi iz Sotina, *Vjesnik AMZ*, 6-7, 1972-73, T. I, 9 i T. V, 6. Tip I, varijanta B.
11. ŽIDOVAR, Banat, jedan primjerak iz kasnolatskog utvrđenog i sistematski iskapanog naselja; čuva se u zbirci Filozofskog fakulteta u Beogradu. B. Gavella, *Keltski opidum Židovar*, Beograd, 1952, 19, si. 14. Tip i varijanta neodredivi.

ZUSAMMENFASSUNG EIN NEUER GÜRTELSCHNALLENFUND VOM TYP LAMINCI AUS SISAK

Vor zehn Jahren wurde in Sisak, an einer Stelle die »beim Silos« bezeichnet ist, eine vorzüglich erhaltene Gürtelschnalle vom Typ Laminci gefunden (T. I—II). Ohne Spuren von Patina, wie alle Funde aus Sisak die um die Jahrhundertwende mit der Angabe »aus den Ausbaggerungen der Kupa bei Segestica« in das Archäologische Museum in Zagreb gelangten, stammt auch diese Gürtelschnalle mit größter Wahrscheinlichkeit aus dem Wasser. Die etwas nähere Fundortangabe loziert sie an die Spitze der Lokalität Pogorelec, denn gerade am gegenüberliegenden linken Ufer der Kupa erhebt sich der heutige monumentale Silos. Die hier publizierte Gürtelschnalle ist schon der zweite Fund einer Gürtelschnalle vom Typ Laminci aus Sisak. Diese zweite befindet sich noch unpubliziert im Archäologischen Museum in Zagreb, wurde ebenfalls vor langer Zeit aus dem Flußbett der Kupa ausgebagert, und gehört zusammen mit anderen Latènefundungen zum Nachlaß der protohistorischen Stadt Segestica.^{1,2}

Die hier publizierte Gürtelschnalle ist wie alle Schnallen vom Typ Laminci in der Form einer ovalen Eisenplatte mit Dorn gearbeitet, und auf der Oberseite mit Bronzeblech verkleidet. Diese Bronzeverkleidung ist mit acht größeren kalottenförmigen Nietnägeln (einer ist etwas kleiner) befestigt, sowie auch mit röhrenförmigem Blech, das über den Rand der Längsseiten gebogen ist. Die Verkleidung hat in der Mitte eine Erhebung die zugleich als Verzierung dient und aus zwei parallelen, abgerundeten Rippen besteht, die ein langgestrecktes, parallelogrammförmiges Feld abgrenzen; in der Mitte dieses Feldes verläuft eine im Querschnitt dreieckige Rippe, die heute der Länge nach gesprungen ist. Diese Verzierung sieht man auf der Zeichnung der Gürtelschnalle (T. II). Aus der eisernen Unterlage ist an der Vorderseite ein Haken geschmiedet, mit dem der Gürtel geschlossen wurde, und an der Rückseite wurde die Platte zu einem zungenförmigen Halter umgebogen. In ihm ist ein Bindeglied aus Eisendraht verankert, das den Beschlag des Gürtels festhält, und zwar nach demselben Prinzip der Umwindung des eisernen Kerns mit Bronzeblech. An der Gürtelschnalle bemerkt man frühere Ausbesserungen mit geschmiedeten eisernen Nähten. (Die Länge der Gürtelschnalle mit Dorn ist 22,5 cm, die gesamte Länge mit Beschlag ist 28 cm, die Breite der Platte 12,4 cm, die Breite des Beschlags 6,5 cm).

Die andere, noch unpublizierte Gürtelschnalle aus Sisak ist die größte der bisher gefundenen Gürtelschnallen vom Typ Laminci (die Dimensionen der Platte, deren Beschlag nicht gefunden wurde, sind 25x18 cm). Diese Platte, ebenfalls aus dem Wasser geborgen, hat ihre goldfarbene Bronzeverkleidung bewahrt. Aus diesem Grund wurde sie früher in der Literatur fälschlich als mit Goldblech plattierte Gürtelschnalle angeführt.⁴ Diese große Platte ist ganz flach, während unsere, in der Nähe des Silos gefundene, leicht gewölbt ist. Nach der Konstruktion, der Art der Verzierung der Bronzeverkleidung, besonders aber nach dem auf dieselbe Art getriebenen rechteckigen erhabenen Feld mit seiner Umrandung in der Mitte der Platte, sind sich die beiden Gürtelschnallen aus Sisak so verwandt, daß man sie derselben Werkstatt zuschreiben muß. Andererseits unterscheiden sich die beiden Gürtelschnallen aus Sisak durch den Stil ihrer Verzierung von den Gürtelschnallen, die an dem eponymen Fundort Laminci gefunden worden waren³, wovon noch später die Rede sein wird.

Wie bekannt, hat bis jetzt M. Babeş. am ausführlichsten über die Gürtelschnallen vom Typ Laminci berichtet.⁵ Er hat sie im Rahmen einer breiteren Betrachtung der plattenförmigen Gürtelschnallen der späten Latènezeit in Südosteuropa behandelt, in die er auch die rumänischen und ukrainischen Funde einbezogen hat. Er hat alle ihm bekannten Funde kartiert und sie zwei verschiedenen Trachten zugeschrieben: der dakotischen auf dem Gebiet Rumäniens und der kelto-illyrischen in Jugoslawien. Dabei kartiert er auf seiner Verbreitungskarte der Schnallen vom Typ Laminci auch den berühmten Fund aus Jarak in Syrmien.⁷ Wir sind jedoch der Ansicht, daß die Gürtelschnalle aus Jarak nicht hierher gehört. Sie hat nämlich nicht die für den Typ Laminci übliche Konstruktion, d. h. die Grundplatte aus dickerem Eisenblech, überzogen mit Bronzeblech als Verzierung, sondern ist geschickt aus einem dickerem Stück Silberblech ohne Grundlage getrieben. Während alle übrigen Schnallen vom Typ Laminci flach sind, ist diejenige aus Jarak betont gewölbt. Stilistisch, sowie durch ihre Form und das Grundkonzept der Verzierungen und einiger Details entspricht sie zwar dem Typ Laminci mit dem sie auch gleichzeitig ist. Für die Gürtelschnalle aus Jarak gibt es bis jetzt keine Analogien, und der ganze Fund - eine luxuriöse Schmuckgarnitur - steht der dakischen Tracht nahe.⁸ Fast mit Sicherheit handelt es sich um einen Grabfund, was auch schon J. Brunšmid's Meinung war, der an derselben Fundstelle auch Fragmente von Bronzegefäßen erwähnt. Auf diese Weise wäre das Grab aus Jarak mit ähnlich ausgestatteten Gräbern in Karaburma oder Zmajevac in Sotin verbunden.⁹ Interessant ist, daß die Gürtelschnalle aus Sisak stammende Gürtelschnalle durch das Konzept ihrer Ziermotive der Schnalle aus Jarak stark verwandt ist. Ungeschickt und viel bescheidener ist auf den Exemplaren aus Sisak die hier publiziert wird, ebenso wie die andere, ihr ähnliche und noch unpublizierte ebenfalls aus Sisak stammende Gürtelschnalle durch das Konzept ihrer Ziermotive der Schnalle aus Jarak stark verwandt ist. Ungeschickt und viel bescheidener ist auf den Exemplaren aus Sisak die grundlegende Komposition der Ziermotive auf der Gürtelschnalle von Jarak wiederholt worden: die rippenartige Verstärkung entlang der Mitte und die halbkugelförmigen Niete an den Rändern. Weder die Gürtelschnalle aus Jarak, noch diejenigen aus Sisak haben Scharniere für den Gürtelbeschlag sondern nur eine einfache Klappe zur Befestigung des Gürtelbeschlags. Dadurch gehören sie dem Babeş. Typ II. an. In diesem Sinne widerlegen die Gürtelschnallen aus Sisak Babeş. Meinung, daß in Jugoslawien nur Gürtel-

schnallen vom Typ I. gefunden worden waren.¹⁰ Leider ist ein großer Teil der Gürtelschnallen aus Jugoslawien noch unpubliziert, und ein Teil ist auch beschädigt, so daß die Zugehörigkeit zu einem bestimmten Typ aufgrund der Art der Befestigung an den Riemen nur schwer, oder überhaupt nicht zu bestimmen ist.¹¹

Babes. hat die Gürtelschnallen vom Typ Laminci eingeteilt in die Variante A, den Typ Laminci im wahren Sinne des Wortes, und in die Variante B, die man auf den Gräberfeldern der Skordisker vorfindet.¹² Die Variante A ist die südlichere, und war ein Teil der pannonisch-illyrischen Tracht. Die Annahme jugoslawischer Autoren, daß der Ursprung der Gürtelschnallen vom Typ Laminci in Verbindung mit der autochthonen pannonisch-illyrischen Tradition steht wurde von Babes, anerkannt, aber leider gibt es keine neuen Argumente zugunsten des autochthonen Ursprungs dieser Gürtelschnallen.¹³ Die Gürtelschnallen aus Gräbern der späten Latènezeit in Karaburma 14, 39 und 110, und gewissermaßen auch diejenigen aus Grab 1 in Sotin und Grab 180 in Beletov Vrt in Novo Mesto sind Gürtelschnallen der weiblichen Tracht.¹⁴⁺¹⁹

Nachdem wir die Behauptung von Babes., daß in Jugoslawien nur sein Typ I. vorkommt dadurch widerlegen konnten, daß wir auch Beispiele seines Typs II. vorgefunden haben, haben wir auch Einwände gegen seine Feststellungen zur Ausbreitung der Gürtelschnallen vom Typ Laminci, beziehungsweise ihrer Zugehörigkeit zu verschiedenen Varianten: der bauchig-ovalen²⁰ und der länglichen, die sich der quadratischen Form annähert.²¹ Ein gleichzeitiges Vorkommen beider Varianten und nicht eine strenge Teilung bemerken wir auch sonst. So finden wir auf dem Gebiet der Skordisker, in der Ansiedlung auf Gomolava, eine Gürtelschnalle der Variante A²², was dafür spricht, daß beide Varianten auf dem ganzen Gebiet bekannt waren, das jedoch in der Tracht der Skordisker die Gürtelschnallen vom Typ B überwiegen.

Der südlichste bis jetzt bekannte Fund einer Gürtelschnalle vom Typ Laminci stammt vom Balkan, aus Breza nördlich von Sarajevo.²⁸ Hier wurden einige Brandgräber der späten Latènezeit ausgegraben, die eine spezifische Konstruktionsform hatten. Unter den Funden zeichnen sich eiserne Lanzen und Messer durch ihre große Zahl aus, und in der Nähe von Grab 2, dem sie möglicherweise angehört hat, wurde eine Gürtelschnalle vom Typ Laminci gefunden. Sie ist ziemlich gut erhalten; in der Mitte der bronzenen Verkleidung verläuft der Länge nach eine Reihe von vier kalottenförmigen Nietnägeln, die auf dieselbe Art verziert sind wie die Gürtelschnalle aus Jarak.

Bei systematischen Grabungsarbeiten wurde der westlichste Fund einer Gürtelschnalle vom Typ Laminci entdeckt, und zwar in Novo Mesto (Slowenien) an der Fundstelle Beletov Vrt in Grab 180. Diese Gürtelschnalle ähnelt vollkommen den Gürtelschnallen aus Laminci selbst und ist sicher von den gleichen Werkstätten abhängig.³⁰ Neben ihr wurden zwei Bronzefibeln und ein für das späte Latènezeit typischer Pokal der Latobiker gefunden.³¹ Die Fibeln sind stark beschädigt, aber an einer bemerkt man noch, daß sie dem frühen Typ der geflügelten Fibeln Garbsch A 238a. angehört.

Es ist ersichtlich, daß in Jugoslawien Gürtelschnallen vom Typ Laminci hauptsächlich in Gräbern stammen, und nur zwei aus Ansiedlungen. In diesem Sinne unterscheiden sich unsere Funde von denjenigen in Rumänien, wo das Verhältnis der in Ansiedlungen und in Gräbern gefundenen Gürtelschnallen ungefähr gleich ist.³³ Ansonsten hat das nördliche Jugoslawien mit seinen 25 Gürtelschnallen der Vorrang vor Rumänien.³⁴

Babes.' Schlußfolgerungen erweisen sich auch weiterhin als zutreffend, mit der Anmerkung, daß sein Typ II. auch in Jugoslawien vorkommt und daraus folgt, daß unser

Gebiet beide Konstruktionen gekannt hat, ebenso wie Rumänien. Daraus folgt, daß Nordkroatien das Ursprungsgebiet der Gürtelschnallen vom Typ Laminci ist, die hier in der späten Latènezeit ein Bestandteil der Tracht der pannonisch-illyrischen ethnischen Gruppen, aber auch der Tracht der Skordisker waren. Was die Verzierung der Bronzeverkleidung der Gürtelschnallen betrifft, können wir zwei grundlegende Konzeptionen feststellen: jene mit verschiedenen Kombinationsvarianten von Bögen, Girlanden und kalottenartigen Ausbuchtungen welche die ganze Fläche überziehen, und die andere Art der Verzierung der die Gürtelschnalle aus Jarak, beide Exemplare aus Sisak und jene aus Breza angehören, wo die Verzierung auf die Rippe in der Mittelachse konzentriert ist, welche mit funktionellen, aber verzierten kalottenförmigen Nietnägeln umgeben ist. Die Verzierung mit Girlanden, wie sie bei unseren Gürtelschnallen aus Sisak und Breza vorkommt, spielt dabei eine ganz untergeordnete Rolle.

Beide Gürtelschnallen aus Sisak stammen höchstwahrscheinlich aus Gräbern des urgeschichtlichen Segestica, denen wir auch andere Funde der späten Latènezeit zuschreiben, die aus der Kupa ausgebaggert wurden.³⁵ Die Angabe, daß unsere Gürtelschnalle beim Silos gefunden wurde, indiziert daß das Gräberfeld sich an der Spitze der »Halbinsel« Pogorelec befunden haben muß. Andererseits ist Pogorelec, wo man schon seit langem die späthallstädtische und latènezeitliche Ansiedlung Segestica lokalisiert hat, noch nie systematisch ausgegraben worden.³⁶ Ethnisch kann man die Einwohner von Segestica nur schwer mit Sicherheit bestimmen, man muß jedoch voraussetzen daß es Colapianer oder Segestaner waren, die neben den üblichen Formen von Schmuck, Tracht und Waffen des späten Latène auch einige Eigenarten bewahrt haben, und in den letzten Jahrzehnten vor Ch. immer stärker am Handel mit norditalienischer Waren teilnahmen, deren Konsumenten auch sie waren.³⁷ Der Lauf der Save und die glückliche Lage von Segestica am Hauptverkehrsweg nach Syrmien spielte hier eine wichtige Rolle, wir wissen aber auch, daß Waren und kulturelle Einflüsse sich auch in entgegengesetzter Richtung ausbreiteten, von Osten gegen Westen. In diesem Sinne kann man auch den luxuriösen Silberschmuck aus Jarak betrachten, sowie die zahlreichen Funde dakischer Keramik in Syrmien,³⁸ aber auch die geflochtenen Silberketten, wie z. B. diejenigen aus Laminci und Psarjevo.³⁹ Die laténisierte Tracht im nördlichen Jugoslawien erlebte im späten Latène ein Erwachen alter, autochthoner Formen,⁴⁰ und spätestens zu Augustus' Zeiten auch lebendige, organisierte Kontakte mit der italischen Welt. Im 1. Jh. vor Ch., wahrscheinlich zur Zeit der Kriegsoperationen von Burebista, kam es auch zu mehrfachen Kontakten mit dem dakischen Kreis. So entstand auf dem Gebiet Sudpannoniens eine bunte und komplexe Mischkultur die jedoch leider nicht genügend erforscht ist. Sie hat jedoch ihrerseits an der Entstehung einer frühprovinziellen pannonischen Zivilisation teilgehabt.

Primljeno 12. IV. 1990.
Prihvaćeno 20. IX. 1990.

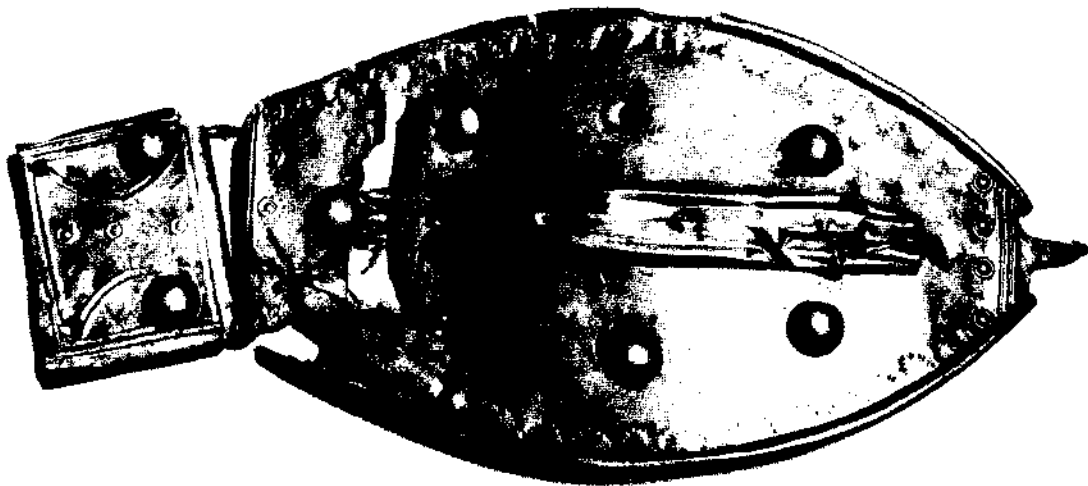

Tabla 2

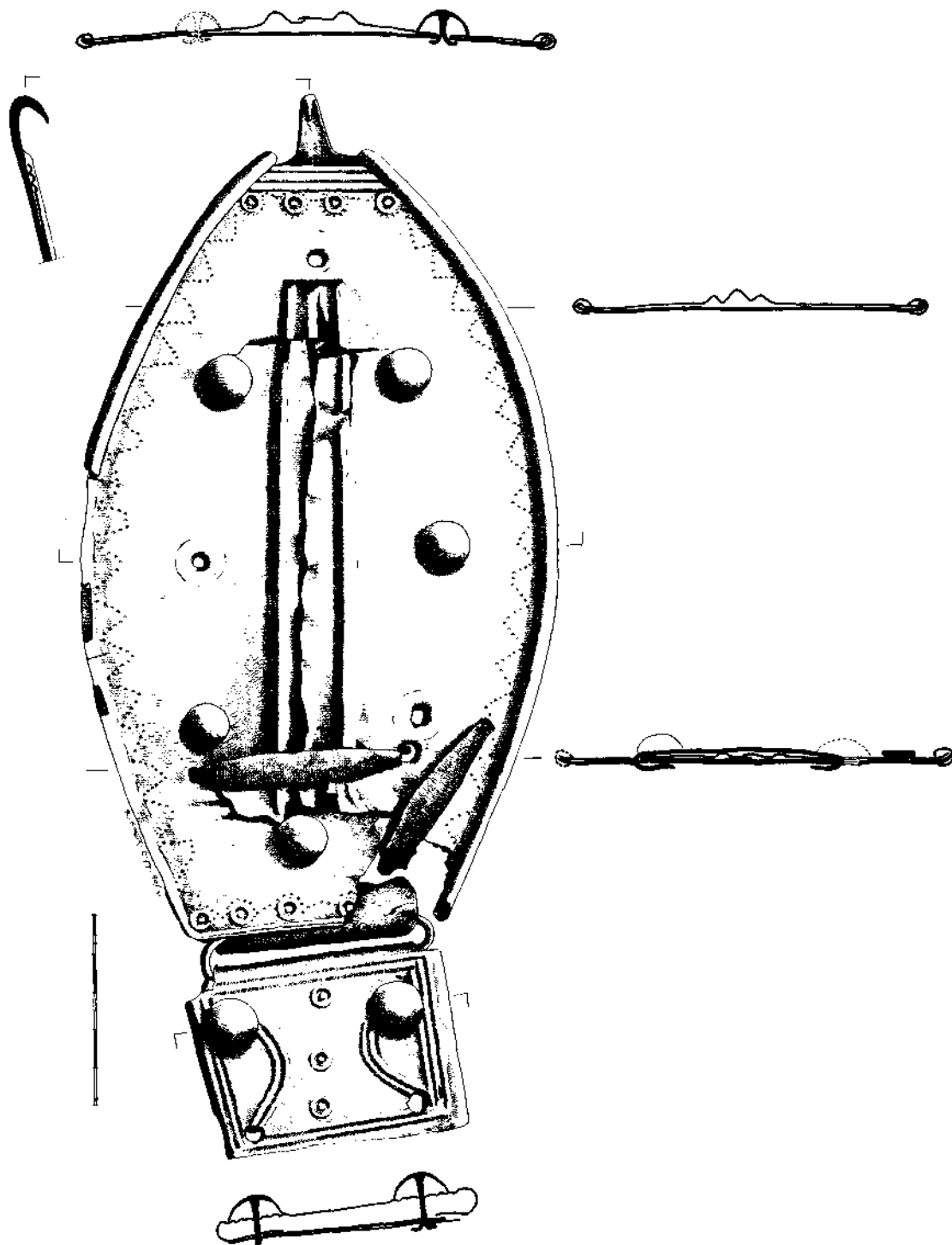

Tabla 1